

KS. ROBERT CZARNOWSKI – PARYŻ (FRANCJA)

FOTOGRAFIE POLONIJNE JAKO HISTORYCZNE DZIEDZICTWO ARCHIWALNE POLSKIEJ MISJI KATOLICKIEJ WE FRANCJI

Streszczenie

Artykuł został poświęcony wybranym zespołom zasobu archiwalnego Polskiej Misji Katolickiej, w którym omówiono znalezione tam fotografie w kontekście historycznym. Zachowany materiał przedstawia uroczystości religijne oraz patronalne poszczególnych stowarzyszeń polonijnych. Zaprezentowano także zdjęcia obiektów sakralnych, fotografie dokumentujące pomoc Polsce w okresie stanu wojennego, a także te znajdujące się w organach prasowych Polskiej Misji Katolickiej: „Polak we Francji”, „Polska Wierna”, „Głos Katolicki”. W dalszej kolejności przedstawiono fotografie w zbiorach luźnych. Najstarsze z nich dotyczą wydarzeń po 1919 r., kiedy Polacy przybyli do Francji w celach zarobkowych. Po I wojnie światowej Francja potrzebowała rąk do pracy, głównie w kopalniach, toteż szukała ich w wielu miejscach, również w niedawno odrodzonej Polsce. Zaprezentowano także zdjęcia obozowe, przekazane Archiwum PMK przez Barbarę Kujawską-Biernat, córkę bratanicy zmarłego ks. prałata Wiktora Miedzińskiego, który w latach 1945-1958 był polskim duszpasterzem w Metz.

Słowa kluczowe: Polonia we Francji; Polska Misja Katolicka we Francji; polski Paryż; Kościół Polski we Francji; Seminarium Polskie w Paryżu; fotografie polonijne; stowarzyszenia polonijne; emigracja polska

Artykuł ma na celu usystematyzowanie informacji związanych z zasobem fotograficznym znajdującym się w Archiwum Polskiej Misji Katolickiej. Zamierzeniem jest ukazanie tych wydarzeń z życia Polonii we Francji, które zostały uwiecznione na fotografiach. Autor opracowania skupił się nie na artystycznym walorze

* Ks. Robert Czarnowski - dr nauk teologicznych w zakresie historii Kościoła, dyrektor Biblioteki i Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu

e-mail: roberto.czarnowski@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3909-0600>

zgrupowanych w Archiwum PMK fotografii ani sposobie ich przechowywania i konserwacji, ale na kontekście historycznym. W artykule zostaną więc omówione fotografie PMK przez pryzmat wydarzeń i osób, których są świadectwem.

W opracowaniu zaprezentowano tę część zasobu archiwalnego, która zawiera fotografie będące uzupełnieniem dokumentacji aktowej. Skupiono się więc na wybranych zespołach zasobu PMK, omawiając znalezione tam fotografie w kontekście historycznym. Zachowane fotografie przedstawiają uroczystości religijne, np. Milennium chrztu Polski obchodzone wśród społeczności polonijnej we Francji, fotografie z uroczystości patronalnych stowarzyszeń polonijnych. W omawianym zasobie archiwalnym są także zdjęcia obiektów sakralnych, fotografie dokumentujące pomoc Polsce w okresie stanu wojennego, a także te, które znajdują się w organach prasowych PMK: „Polak we Francji”, „Polska Wierna”, „Głos Katolicki”.

Autor w dalszej kolejności omawia fotografie w zbiorach luźnych. Najstarsze z nich dotyczą wydarzeń po 1919 r., kiedy Polacy przybyli do Francji w celach zarobkowych. Po I wojnie światowej Francja potrzebowała siły robotniczej, głównie do pracy w kopalniach, dlatego też szukała jej w wielu miejscach, również w niedawno odrodzonej Polsce. W artykule zaprezentowano także zdjęcia obozowe, które przekazała Archiwum PMK Barbara Kujawska-Biernat, córka brataniicy zmarłego ks. prałata Wiktora Miedzińskiego, polskiego duszpasterza w Metz w latach 1945-1958.

Podstawę źródłową opracowania stanowi dokumentacja znajdująca się w Archiwum PMK. Znaczna jej część znajduje się w zespole nr 1. Przez wiele lat porządkował go o. dr Marian Brudzisz. O prowadzonych przez siebie pracach inwentaryzacyjnych wspomina w artykule *Zasoby archiwalne Polskich Misji Katolickich we Francji i w Niemczech oraz Kongregacji do Nadzwyczajnych Spraw Kościoła*, na łamach czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 89 (2008) ss. 6-10. Cenny dla zilustrowania włożonego przez o. Mariana wysiłku jest także jego *Przewodnik po zespole pierwszym Archiwum PMK* oraz wydana w 2015 r. książka *Archiwum Polskiej Misji Katolickiej [Archives de la Mission Catholique Polonaise de France]*¹.

Znaczna część dokumentacji została opracowana przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych (NDAP). Prace archiwalne rozpoczęto od wydzielenia zespołów archiwalnych i odłączenia właściwych akt PMK od materiałów po innych organizacjach. Pomocą w tych pracach służył rzeczowy wykaz akt, funkcjonujący od wielu lat w Misji².

Aktualna zawartość Archiwum PMK daleko odbiega od tej, jaka istniała w przeszłości. Ubytki następowały w różnych okolicznościach. Ks. Florian Tereśniński napisał, że w 1945 r. Niemcy zabrali *Księgę wizytacji biskupich* zawierającą sprawozdania z „objazdów” biskupich po polskich placówkach duszpasterskich: „Z nią zginęło mnóstwo dowodów z okresu wspaniałego rozkwitu duszpasterstwa

¹ M. Brudzisz, *Archiwum Polskiej Misji Katolickiej [Archives de la Mission Catholique Polonaise de France]*, Kraków-Lublin 2015, s. 57.

² Archiwum Polskiej Misji Katolickiej (dalej: APMK), Sprawozdanie z porządkowania Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji (9 grudnia 2008), zespół akt bieżących.

polskiego na terenie Francji z pierwszego ćwierćwiecza polskiej niepodległości państwowej”³.

Ojciec Bronisław Bernard Panek, który w drodze wyjątku korzystał z zasobów archiwum Misji w latach 1977-1993, niestety również przyczynił się do zniszczenia znacznej ilości dokumentacji, wypożyczając liczne akta poza archiwum. Były to luźne teczki (74) dotyczące księży polskich pracujących w placówkach duszpasterskich we Francji w latach dwudziestolecia międzywojennego i podczas II wojny światowej oraz materiały dotyczące organizacji katolickich i inne przekazy źródłowe⁴.

Dotąd nie odnaleziono dokładnego wykazu akt wypożyczonych, o ile taki istniał. Zachowała się korespondencja s. Danièle Georges, współpracującej z ojcem B. Pankiem, z dnia 24 sierpnia 1992 r., skierowana do Rektora Misji, w której został odnotowany fakt zniszczenia wypożyczonych przez niego akt. Do zdarzenia doszło piwnicach domu zakonnego Sióstr Szarytek w Saint-Denis, w wyniku zalania wodą⁵.

Po uporządkowaniu spuścizny po o. B. Panku w archiwum karmelitów i wykonaniu kopii będzie można ustalić, jakie akta PMK, znajdujące się w Paryżu i w Rosiers, uległy zniszczeniu. Godny uwagi jest również fakt, iż ważne informacje, z jakich akt korzystał o. B. Panek, znajdują się w jego *Dokumentacji i katalogu księży polskich pracujących w duszpasterstwie emigracyjnym na terenie Francji od 1922*.

W opracowaniu wykorzystano także kroniki archiwalne Seminarium Polskiego w Paryżu. Z racji tego, że instytucja ta w 2013 r. przeszła pod zarządek PMK celowym wydaje się wykorzystanie jej zasobów archiwalnych w ramach niniejszego opracowania.

1. Fotografie jako część dokumentacji aktowej zasobu archiwalnego PMK

1.1. Fotografie ukazujące uroczystości patriotyczne i religijne

Dokumentacja aktowa zasobu archiwalnego PMK zawiera fotografie będące świadectwem organizowanych wśród Polonii francuskiej tzw. świąt patriotyczno-religijnych. Obchodzono je niezwykle uroczysto przy bardzo tłumnym udziale Polaków, a zwłaszcza młodzieży i dzieci oraz wszystkich stowarzyszeń polonijnych, których poczty sztandarowe stawały w kościele wokół ołtarza. Jest to zwyczaj do dziś ściśle zachowywany podczas wszystkich uroczystości religijnych i narodowych. Było to i jest nadal żywym symbolem ścisłego związku między Kościołem i religijnością polską z jednej, a kulturą i historią Polski z drugiej strony. Na emigracji nabierało to szczególnego znaczenia⁶. Dla przykładu w parafii Ognies pierwszy obchód święta Trzeciego Maja został zorganizowany w 1923 r.

³ APMK, Florian Deresiński, zespół I, sygn. H. II. 2. 2.

⁴ Por. J. Mandziuk, *O. prof. UKSW dr hab. Bronisław Bernard Panek OC – badacz Polonii francuskiej (w 70-tą rocznicę urodzin)*, „Saeculum Christianum”, 9 (2002) nr 1, s. 5-11.

⁵ APMK, zespół I, sygn. H. II. 2. 5, Korespondencja Ojca Bronisława Panka O.C.

⁶ M. Kłakus, *Udział duszpasterzy z Górnego Śląska w życiu religijnym polskich emigrantów we Francji w okresie międzywojennym*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 47 (2014) nr 2, ss. 316-345.

staraniem powołanego w tym celu komitetu. Uroczystość była imponująca, wzięło w niej udział kilka tysięcy Polaków, a wielokilometrowa trasa pochodu była ozdobiona łukami triumfalnymi i flagami polsko-francuskimi. Obchody rozpoczęły się mszą św. w kościele polskim, a zakończyły akademią⁷.

Ciekawą grupę stanowią fotografie przedstawiające uroczystości milenijne chrztu Polski obchodzone na ziemi francuskiej. Na uwagę zasługują tutaj te, które zostały zamieszczone w kronice seminaryjnej pod datą 3 maja 1966 r. Czytamy tam m.in.

tak jak na całym świecie, gdzie tylko są jakieś wspólnoty polskich emigrantów, gdzie bije polskie serce, tak też i w naszym seminarium obchodziliśmy dzisiaj uroczystości związane z Tysiącleciem Polski chrześcijańskiej⁸.

Uroczystą mszę św. pontyfikalną odprawił 3 maja 1966 r. ks. rektor Antoni Banaszak, a ks. prefekt Kazimierz Rembacz wygłosił okolicznościowe kazanie. Na zakończenie odnowiono uroczyste Śluby Narodu złożone we Lwowie przez króla Jana Kazimierza. Punktem kulminacyjnym tych uroczystości była sztuka wystawiona pod kierownictwem Józefa Łukasiewicza pod tytułem „Matka Boża w Polsce”. Apel Jasnogórski zakończył się „wielką manifestacją Tysiąclecia”, która – zdaniem seminaryjnego kronikarza – na wszystkich pozostawiła niezapomniane wrażenia⁹.

W niedzielę 8 maja 1966 r. staraniem Komitetu Obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski i Jej Państwowego Istnienia odbyły się centralne uroczystości milenijne w Paryżu. Zgromadziły one wielotysięczną rzeszę uczestników, nie tylko ze stolicy Francji i jej okolic, lecz także z innych rejonów, szczególnie z Zagłębia Górniczego północnej Francji¹⁰.

Dokumentacja archiwalna wspomina, że na paryskich uroczystościach byli obecni także pielgrzymi z Nowego Jorku, którzy specjalnie zatrzymali się w Paryżu w drodze do Rzymu, oraz „bardzo liczni goście francuscy, wśród których nie brakowało wysokich osobistości”. Katedra Paryska Notre Dame, jak informuje sprawozdanie, była „wypełniona po brzegi, tak że według oceny prasy francuskiej nie zgromadziła ona jeszcze nigdy od dnia wyzwolenia po II wojnie światowej takiej ilości wiernych”¹¹.

Wydarzenie w bardzo plastyczny sposób referuje Kronika Seminarium Polskiego w Paryżu. Dowiadujemy się z niej, że „wiekowe mury katedry Notre Dame w Paryżu były świadkami pełnej powagi uroczystości” zorganizowanej z okazji Milenium Chrztu Polski. O godz. 10.30 rozpoczęła się uroczysta msza św. pontyfikalna (kilkanaście minut przed nią, środkową nawą katedry przesunął się długi orszak polskich sztandarów i chorągwi)¹².

⁷ R. Dzwonkowski, *Przemiany polskiej parafii w północnej Francji (1922-1972). Studium historyczno-socjologiczne parafii w Oignies*, „Studia Polonijne”, 1 (1976) ss 27-83; J. Gruszyński, *Integracja religijna Polaków we Francji*, „Studia Polonijne”, 4 (1981), ss. 159-176.

⁸ Archiwum Seminarium Polskiego w Paryżu (dalej: ASPP), Kronika Seminarium Polskiego w Paryżu z 1966 r., b.p.

⁹ Tamże.

¹⁰ APMK, zespół I, sygn. F XII 1, Centralne uroczystości tysiąclecia chrztu Polski w Paryżu, 8 V 1966 r., b.p.

¹¹ Tamże.

¹² ASPP, Kronika z 1966 r., b.p.

Fotografie uwieczniły m.in. liturgię, którą transmitowało radio francuskie. Celebrował ją delegat prymasa Polski bp Władysław Rubin. W kazaniu, które było zarówno głoszone w języku polskim, jak i francuskim, ks. prof. dr Józef Grochot zauważył „wierność wierze, jaką odznaczał się na przestrzeni wieków naród polski zarówno w kraju, jak i na wychodźstwie”¹³.

Uroczystościom milenijnym patronował kardynał Paryża abp Maurice Feltin, honorowy przewodniczący Komitetu Tysiąclecia, który w swoim przemówieniu akcentował wierność narodu polskiego i emigrantów polskich Chrystusowi i Ewangelii. Purpurat nazwał Polaków wiernymi Chrystusowi i wszystkim przymerzom:

Jesteście tutaj, drodzy Polacy, w otoczeniu jakże różnym od atmosfery waszego rodzinnego kraju. (...) Mimo to na każdym miejscu dajecie świadectwo swojej wierze. Dlatego czuję się szczęśliwy, mogąc wam za to podziękować.

Hierarcha ubolewał następnie, że biskupi francuscy nie mogli udać się do Częstochowy, by uczestniczyć w polskich centralnych uroczystościach milenijnych¹⁴.

Po Eucharystii bp Rubin dziękował Episkopatowi francuskiemu za „łączność z narodem polskim w *Te Deum* Tysiąclecia”, a także pielgrzymom, którzy przybyli na tę uroczystość ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej i Kanady, oraz licznym delegacjom zarówno francuskim, jak i polskim¹⁵.

Hymn „Boże, coś Polskę” zakończył religijną część obchodów Milenium, która – jak podkreślała prasa francuska – odbyła się w duchu wielkiego skupienia, powagi i godności. Bezpośrednio z paryskiej katedry liczne delegacje udały się na plac Alma, gdzie przy pomniku Adama Mickiewicza ks. Kwaśny oraz ambasador polskiego rządu emigracyjnego w Londynie Kajetan Dzierżykraj-Morawski złożyli wieniec¹⁶.

O godz. 17 w „Sali Pleyel” w Paryżu rozpoczęła się Akademia Milenijna. Jak odnotowano „napływ uczestników był tak duży, że kilkaset osób nie mogło wejść na salę po odśpiewaniu hymnu «Bogurodzica» przez chór chłopięcy internatu Świętego Kazimierza w Vaudricourt”. Akademię otworzył ks. Kazimierz Kwaśny, a po nim przemówił bp Rubin, wspominając o atakach rządu PRL skierowanych przeciwko polskiemu Episkopatowi¹⁷.

W programie Akademii znalazł się także referat wygłoszony przez redaktora Witolda Nowosada, członka Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. W bardzo plastyczny sposób ukazał on główne osiągnięcia Polski, jej wzloty i upadki na szlaku tysiącletnich dziejów¹⁸.

¹³ APMK, zespół I, F XII 1, Centralne uroczystości tysiąclecia chrztu Polski w Paryżu, 8 V 1966 r., b.p.

¹⁴ APMK, zespół I, F XII 1, Przemówienie arcybiskupa Paryża kardynała Maurice’a Feltin wygłoszone w katedrze Notre Dame w Paryżu w czasie obchodu Tysiąclecia Chrztu Polski, 8 V 1966 r., b.p.

¹⁵ APMK, zespół I, F XII 1, Centralne uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski w Paryżu, 8 V 1966 r., b.p.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

Fotografie pokazują także uczestników uroczystości zebranych w „Sali Pleyel”. Warto tutaj zwrócić uwagę na przemówienie ministra Raymonda Triboulet. Mówca złożył hołd bohaterstwu polskich żołnierzy, uczestników walk w II wojnie światowej. Przypomniał również udział polskich oddziałów w walkach o uwolnienie jego rodzinnej Normandii. Powołując się na słowa św. Teresy z Ávila, Triboulet wskazał na podobieństwo między Chrystusem cierpiącym a drogą krzyżową, po której często musiał iść naród polski¹⁹.

W części artystycznej programu wystąpił pianista Jerzy Gajek z utworami Fryderyka Chopina, m.in. „Etiudą Rewolucyjną”, a Weronika Bell śpiewała arię z „Halki” Stanisława Moniuszki. Grupa taneczna katolickiego stowarzyszenia Młodzieży Polskiej w Paryżu wykonała tańce góralskie. Hymnem narodowym zakończono uroczystość²⁰.

1.2. Obiekty sakralne PMK w fotografii

Odrębna dokumentacja aktowa dotyczy parafii polonijnych we Francji oraz kościołów i kaplic. Jej częścią są zdjęcia wspomnianych obiektów sakralnych. W ostatnim czasie dla potrzeb powstającego nowego portalu PMK we Francji – PolskiFr.fr – zgromadzono ich pokaźną liczbę²¹.

Na uwagę zasługuje m.in. Kościół Millenium w Lens. Materiał archiwalny w Sprawozdaniu z zebrania Komitetu Wykonawczego Obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski i Jej Państwowego Istnienia z dnia 6 stycznia 1963 r. informował, że ważnym elementem przygotowania do Millenium chrztu Polski we Francji było wyszukanie odpowiednich środków do zrealizowania dwóch projektów jako pomników tego jubileuszu: wybudowanie polskiego kościoła w Lens i rozbudowa polskiego liceum w Les Ageux „tak, by mogły tam kształcić się również zdolniejsze dziewczęta polskie w odpowiednich warunkach”²².

Dnia 1 lipca 1962 r. w Vaudricourt prezes Kongresu Polonii Francuskiej Józef Kudlikowski przedstawił konieczność powstania Pomnika Tysiąclecia, a mianowicie wybudowania polskiego kościoła Milenium w Lens jako „stolicy” najlichniejszej emigracji Polskiej we Francji, gdzie odbywa się większość walnych zebrań związków polonijnych i uroczystości zarówno o charakterze religijnym, jak świeckim. Dlatego wraz z nowym kościołem polskim w Lens postanowiono wybudować dużą salę, w której wszystkie polskie organizacje polonijne, jak twierdził Kulikowski „będą u siebie”. Jego zdaniem

emigrację polską we Francji stać na taki widoczny pomnik Tysiąclecia chrztu Polski, który powinien stanąć w stolicy polskich górników, na miejscu rozspajający się drewnianej kaplicy, która szumnie nazywa się polskim kościołem.

¹⁹ ASPP, Kronika z 1966 r., b.p.

²⁰ Tamże.

²¹ APMK, zespół I, sygn. F XII – Duszpasterstwo, jego organizacja i życie religijne wiernych w polskojęzycznych ośrodkach duszpasterskich, 1926–1993. Por. G. Garcon, Struktura Polskiej Misji Katolickiej w XX-ym wieku, w: 175 – lecie Polskiej Misji Katolickiej we Francji. Akta kolokwiów, Paryż 2013, ss. 48-76.

²² APMK, zespół I, sygn. F XII, Sprawozdanie z zebrania Komitetu Wykonawczego Tysiąclecia Chrztu Polski i jej Państwowego Istnienia, 6 I 1963 r., b.p. Por. także zespół I, sygn. F XII, Sprawozdanie Przewodniczącego Komitetu Milenium we Francji, [marzec 1962 r.], b.p.

Do tej propozycji pozytywnie odniósł się także abp Józef Gawlina²³. Powstał więc specjalny komitet budowy w Lens, na którego czele stał miejscowy proboszcz o. Kazimierz Czajka²⁴.

W Protokole z posiedzenia prezydium Komitetu z 17 stycznia 1966 r. znalazła się także informacja na temat budowy kościoła Milenium w Lens. Wspomniany materiał archiwalny akcentuje sytuację finansową komitetu budowy tej świątyni. Według dokumentacji wynikało, że pierwotny kosztorys przewidywał ok. 150 tys. franków, ale w wyniku różnych okoliczności wzrósł on do 450 tys. franków. W archiwaliach zawarta jest informacja, że ks. Kazimierz Kwaśny obiecał zbiórkę pieniędzy na rzecz budowy kościoła w Lens²⁵.

1.3. Fotografie z uroczystości patronalnych stowarzyszeń polonijnych

Świadectwo życia diaspory polskiej we Francji zostało utrwalone na wielu fotografiach prezentujących aktywność polskich stowarzyszeń we Francji. Ich geneza i spontaniczny, niemal żywiołowy rozwój są cechami charakterystycznymi wszystkich większych polskich skupisk we Francji. Dokumentacja archiwalna podaje, że powstaniu, a następnie rozwojowi towarzystw sprzyjał cały szereg faktów, zwłaszcza w pierwszym okresie pobytu na emigracji. Zupełnie obce środowisko, nieznajomość języka, utrudniająca kontakt z ludnością miejscową, oraz wielkie skupisko polskie rodziły potrzebę bliskich kontaktów z rodakami, stanowiących swego rodzaju namiastkę życia w kraju. Towarzystwa były ponadto moralnym oparciem i służyły konkretną pomocą w różnych trudnościach napotykanym przez emigrantów w początkowym okresie pobytu na obczyźnie. Były więc wyrazem bardzo silnych i realnych potrzeb społecznych.

Szczegółowa analiza kolejności powstawania organizacji, ich statutów i regulaminów oraz sformułowanych w nich zadań i celów mogłaby prowadzić do bardzo interesujących wniosków dotyczących życia, aspiracji i zamierzeń pierwszego pokolenia emigrantów. Niestety, podczas okupacji zaginęła większość tych dokumentów oraz ksiąg zawierających sprawozdania i protokoły posiedzeń poszczególnych stowarzyszeń²⁶.

Stowarzyszenia funkcjonujące wśród polskich emigrantów we Francji można podzielić na kilka grup ze względu na rodzaj prowadzonej przez nie działalności. Jedną z nich był Związek Polskich Towarzystw Kościelnych. Statut podaje następujące cele tej organizacji: krzewienie wiary katolickiej wśród członków stowarzyszenia i emigracji polskiej za pomocą własnych środków, swoich bibliotek,

²³ APMK, zespół I, sygn. F XII, Sprawozdanie z pierwszego zebrania członków Komitetu Honorowego Tysiąclecia Chrztu Polski i Jej Państwowego Istnienia pod przewodnictwem abp. Józefa Gawliny w Vaudricourt, 12 VII 1962 r., b.p.

²⁴ APMK, zespół I, sygn. F XII, Sprawozdanie Przewodniczącego Komitetu Milenium we Francji, [marzec 1962 r.], b.p.

²⁵ APMK, zespół I, sygn. F XII, Protokół z posiedzenia prezydium Komitetu Tysiąclecia chrztu Polski i Jej Państwowego Istnienia, 17 I 1966 r., b.p.

²⁶ R. Dzwonkowski. *Polskie organizacje religijne we Francji 1921-1940*, „Duszpasterz Polski za Granicą”, 36 (1985) nr 2, s. 252-270; C. Kaczmarek, *L'Emigration polonaise en France apres la guerre*, Nancy-Strasbourg-Paris 1928, s. 396-400

polskich ceremonii religijnych, nauczania katechizmu wśród Polaków, uroczystych Komunii św. dzieci urządzanych przez księży polskich, sprawowania przez nich sakramentów św., przez wychowanie i nauczanie w duchu katolickim²⁷.

Istnieje wiele fotografii organizacji różańcowych. Cieszyły się one wśród Polaków mieszkających we Francji ogromną popularnością. Wśród nich wyróżniano bractwa różańcowe i tzw. Żywe Różańce. Bractwa różańcowe były najstarszymi organizacjami różańcowymi. Zakładano je przy kościołach i kaplicach. Prawo ich erygowania miał generał zakonu dominikańskiego. Erygowanie wymagało również zezwolenia miejscowego biskupa. Na czele bractwa stał duchowny (dyrektor) mający prawo przyjmowania nowych członków. Obowiązkiem religijnym bractwa było odmawianie raz w tygodniu całego różańca²⁸.

Żywy Różaniec nie miał charakteru bractwa ani też organizacji w ścisłym znaczeniu. Duchowni nie musieli prowadzić księgi wpisowej członków (w wyniku tego brakuje pewnych danych na temat działalności), nie wydawano legitymacji, jak również nie zawsze posiadano osobny statut. Źródła notują, że podstawową jednostką organizacyjną Żywego Różańca było kółko różańcowe, zwane różą. Liczyło ono 15 osób. Na jego czele stał tzw. zelator. Jedenaście kółek tworzyło unię, z zelatorem na czele. Żywemu Różańcowi przewodził dyrektor bractwa różańcowego, o ile istniało takie w danej parafii, jeżeli nie – inny ksiądz. Patronką wszystkich organizacji różańcowych była św. Filomena²⁹.

Materiał archiwalny podaje, że organizacje różańcowe rozpoczęły swą działalność wśród polskich emigrantów bardzo wcześnie. Działały już ok. 1920 r., przeniesione do Francji przez reemigrantów z Westfalii. Zyskały tutaj nowe rzesze członków, co prowadziło do rozwoju pracy organizacyjnej. Gdy w 1924 r. powstał Związek Polskich Towarzystw Kościelnych, wiele spośród istniejących organizacji różańcowych znalazło się w jego szeregach. Niemniej dwa lata później kobiety niezadowolone z tego układu organizacyjnego założyły odrębny związek stanowy – Związek Bractwa Żywego Różańca Kobiet.

Wśród dokumentacji fotograficznej można odnaleźć także zdjęcia innych stowarzyszeń. Najbardziej popularne były Towarzystwa św. Józefa i Towarzystwa św. Barbary. Przekazy źródłowe podają, że obok nich rozwijały działalność inne stowarzyszenia religijne, jak np.: Towarzystwo św. Wojciecha, Towarzystwo św. Michała, Towarzystwo św. Stanisława itp. Działacze tych organizacji wywodzili się przeważnie (zwłaszcza w początkowym okresie istnienia we Francji) z polskich środowisk górniczo-robotniczych do niedawna mieszkających w Westfalii. Źródła notują, że chociaż ustępowali oni rodakom przybyłym bezpośrednio z kraju znajomością języka polskiego, to znacznie wyprzedzali ich świadomością narodową oraz wyrobieniem organizacyjnym. Organizacje te dbały o społeczno-

²⁷ APMK, zespół I, sygn. E. VIII. Związek Polskich Towarzystw Katolickich we Francji, E. VIII. 1. Lata 1927-1931, E. VIII. 2. Lata 1932-1936, 1945.

²⁸ APMK, zespół I, sygn. E. IV. 5. Związek Polskich Bractw Żywego Różańca we Francji, 1947-1989.

²⁹ I. Krajewski, *Regulamin parafialnego Bractwa Różańcowego NMP*, Płock 1939.

-religijną formację swych członków. Obok zadań czysto religijnych zajmowały się oświatą w języku polskim i działalnością charytatywną³⁰.

Godne uwagi są fotografie stowarzyszeń artystycznych. Polacy mieszkający we Francji przywiązywali dużą wagę do działalności kulturalnej. Szczególnie lubili różnego rodzaju uroczystości z okazji świąt narodowych i religijnych, z bogatą oprawą artystyczną z popisami zespołów teatralnych, muzycznych, tanecznych w strojach regionalnych, z akademiami, defiladami i procesjami. Tak też jest to przedstawione na zdjęciach³¹.

Z przekazów źródłowych wynika, że wszystkie uroczystości były ubogacane występami organizacji artystycznych. Należy zauważyć, że wiele z nich istniało w Północnej Francji. Jak już wielokrotnie wspomniano, mieszkała tam najlepiej zorganizowana grupa Polaków przybyłych z Westfalii, która ze szczególną wytrwałością pielęgnowała polską kulturę. Materiał archiwalny akcentuje w sposób szczególny fakt, że stowarzyszenia te w znaczącej mierze przyczyniły się podniesienia poziomu świadomości narodowej, oświaty³².

Bardzo interesujące są zdjęcia ukazujące działalność stowarzyszeń teatralnych. Dokumentacja archiwalna informuje, że w 1924 r. został założony Związek Towarzystw Teatralnych. Siedzibą organizacji było Douai. W marcu 1927 r. należały do niego 44 towarzystwa teatralne, zrzeszające razem 1465 członków. Związek był podzielony na trzy dzielnice. Pierwsza z nich – Pas-de-Calais liczyła 26 towarzystw, dzielnica druga – Nord 18 towarzystw, a trzecia – Paryż – zaledwie kilka kół. Źródła notują, że kółka teatralne skupiały od kilkunastu do kilkudziesięciu osób, które przeważnie przedstawiały sztuki autorstwa znanych polskich dramaturgów. Ich tematyka często dotyczyła patriotyzmu, walki w słusznej sprawie, nawiązywały do polskich uczuć religijnych, wzmacniały związek polskiej emigracji z ojczyzną. Wystawiano również sztuki o charakterze typowo rozrywkowym, humorystycznym³³.

Muzyką i śpiewem o repertuarze nie tylko kościelnym zajmowały się stowarzyszenia muzyczne. Obok muzyki kościelnej grano i śpiewano utwory zarówno klasyczne, jak i popularne, rozrywkowe. Z przekazów źródłowych wynika, że celem tych stowarzyszeń było pielęgnowanie pieśni polskiej. Urządzano konkursy i występy. Nagrodami w konkursach były srebrne puchary wędrowne. Warto zwrócić uwagę, że Stowarzyszenia Kół Śpiewu powstały już w 1922 r. Dokumentacja archiwalna wspomina, że była to kontynuacja stowarzyszenia istniejącego przed pierwszą wojną światową wśród polskich emigrantów w Westfalii i Nadrenii. Źródła notują, że w 1926 r. stowarzyszenie liczyło ok. 60 kół śpiewaczych zrzeszających ponad 3000 członków³⁴.

³⁰ APMK, zespól I, E. IV. 9. Różne stowarzyszenia religijne: 3) Stowarzyszenie św. Barbary.

³¹ APMK, zespól I, sygn. O. VIII. 3. Związek Artystów Polskich we Francji (Union des Artistes Polonais en France).

³² APMK, zespól I sygn. F. XII. Uroczystości religijne, narodowo religijne oraz imprezy promujące kulturę i polską tradycję religijną, jubileusze duszpasterzy.

³³ APMK, zespól I, sygn. O. VIII. 2. 1. Związek Polskich Towarzystw Teatralnych we Francji.

³⁴ APMK, zespól I, sygn. E. III. 7. Związek Polskich Kół Śpiewaczych.

Istnieją zdjęcia Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, które było stowarzyszeniem gimnastycznym i społeczno-wychowawczym³⁵. Materiał archiwalny informuje, że „Sokół” we Francji działał już od 1913 r. Źródła notują, że powstało wtedy jego pierwsze gniazdo założone przez polskich górników przybyłych z Westfalii. Według dokumentacji archiwalnej do 1927 r. istniały we Francji następujące gniazda: na północy (Lille) 6 okręgów i 60 gniazd; we Francji środkowej (Lyon) – 2 okręgi i 13 gniazd; w Alzacji i Lotaryngii – 2 okręgi i 11 gniazd. Z przekazów źródłowych wynika, że w grudniu 1926 r. „Sokół” liczył 3288 członków, z czego 2717 mężczyzn, 101 kobiet i 480 chłopców³⁶.

Godne uwagi są też zdjęcia Związku Harcerstwa Polskiego. Był to polski młodzieżowy ruch społeczno-wychowawczy wzorujący się na brytyjskim ruchu skautingowym. Jego początki wiążą się z dążeniami niepodległościowymi społeczeństwa polskiego, a także konspiracyjnymi próbami przygotowania kadr przyszłego wojska polskiego. Dominowały w nim wpływy prawicy społecznej. Jego członkowie wywodzili się często z „Sokoła”, Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, „Zarzewia”, „Eleusis”, „Filarecji”³⁷.

Materiały źródłowe informują, że polski ruch harcerski we Francji zrodził się w 1922 r., kiedy to pojawiły się pierwsze grupy zakładane przez nauczycieli w szkołach. W 1925 r. została utworzona z inicjatywy Związku Polskiego Nauczycielstwa we Francji organizacja harcerska pod nazwą Tymczasowej Komenady Harcerskiej, która rozpoczęła pracę w kierunku centralizacji polskiego ruchu skautowego we Francji³⁸.

Warto zwrócić uwagę na fotografie Towarzystwa Piłki Nożnej założone w 1924 r. Było ono najpopularniejszą organizacją sportową wśród Polaków we Francji, zrzeszało kluby piłkarskie (9 klubów w początkowym okresie działalności i 40 klubów w 1930 r.). Źródła notują, że prowadzono rozgrywki w ramach liczącej 12 drużyn pierwszej ligi polonijnej oraz A klasy. Z dokumentacji archiwalnej wynika, że polscy zawodnicy byli cenionymi graczami. Często zabiegały o nich francuskie kluby piłkarskie. O tym, że sport cieszył się popularnością wśród polskich emigrantów, świadczy obecność także innych organizacji, np. Towarzystwa Bokserów, Towarzystwa Atletów³⁹.

³⁵ Założone zostało w 1867 r. we Lwowie. Wzorowano się na czeskiej organizacji „Sokół”. Od 1885 r. istniało także w zaborze pruskim, a od 1905 r. konspiracyjnie w Królestwie Polskim. Organizacja miała charakter paramilitarny. Przed wybuchem I wojny światowej była zdominowana przez Narodową Demokrację. Po odzyskaniu niepodległości doszło do zmian strukturalnych „Sokoła”, kiedy to wiosną 1919 r. towarzystwa z byłych zaborów połączyły się. Siedzibą władz naczelnych została Warszawa. Utworzono 7 tzw. dzielnic, z których 6 było w Polsce, a jedna we Francji, w Pas-de-Calais. Później „Sokół” działał także wśród polskiej emigracji w Stanach Zjednoczonych, Niemczech i Czechosłowacji. Posiadał swój organ prasowy „Przewodnik Gimnastyczny – Sokół”. W 1933 r. liczył ok. 90 tys. członków, z czego 15% stanowiła młodzież.

³⁶ APMK, zespół I, sygn. E. III. 6. Związek Sokołów Polskich we Francji.

³⁷ APMK, zespół I, sygn. E. III. 2. Związek Harcerstwa Polskiego we Francji.

³⁸ APMK, zespół 25 Związek Harcerstwa Polskiego we Francji, sygn. 1-21.

³⁹ W. Śladkowski, *Polacy we Francji*, Lublin 1985, s. 157. J. Rozwadowski, *Emigracja polska we Francji. Europejski ruch wychodźczy*, La Madeleine lez Lille 1927, s. 254.

W trakcie kwerendy terenowej udało się zdobyć także fotografie Związku Strzeleckiego. Z przekazów źródłowych wynika, że była to organizacja paramilitarna, istniejąca we Francji od 1928 r. Związek prowadził przysposobienie wojskowe, masowe zawody sportowe (strzelectwo, łucznictwo, gołębiarstwo). Był ściśle związany z obozem marszałka Józefa Piłsudskiego. Posiadał organy prasowe „Strzelec” i „Praca Strzelecka”.

1.4. Fotografie dokumentujące pomoc Polsce w okresie stanu wojennego

W dokumentacji aktowej dotyczącej zbioru Józefa Dwernickiego zachowała się dokumentacja fotograficzna będąca świadectwem pomocy Polsce w okresie stanu wojennego. Był to także szczególny okres dla PMK. Dzięki artykułowi w „La Croix” z dnia 19 grudnia 1981 r., prezentującemu trudną sytuację Polaków po przejściu całkowitej władzy przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego, PMK stała się głównym pośrednikiem w przekazywaniu pomocy materialnej dla Polaków w kraju. Powołano Biuro do spraw Koordynacji Pomocy Charytatywnej w Paryżu, wykorzystując strukturę wewnętrzną Misji, podjęto działania, które dla wielu Polaków z kraju były nadzieją na lepsze czasy i dawały sygnały, iż Polska nie jest osamotniona. W Archiwum PMK, które mieści się w Seminarium Polskim w Paryżu, zachowało się z tamtego okresu kilka tysięcy listów, w których Francuzi wyrażali sprzeciw wobec wprowadzenia stanu wojennego w Polsce⁴⁰.

1.5. Zdjęcia Domów PMK

Dokumentacja archiwalna zawiera także zdjęcia będące materiałami promocyjnymi dotyczącymi Domów Polskiej Misji Katolickiej we Francji. Są one prowadzone przez Stowarzyszenie Concorde, które zostało założone we wrześniu 1973 r. Podtytuł tego stowarzyszenia „Przyjaciele Polskiej Misji Katolickiej we Francji” jasno określa jego ukierunkowanie oraz uprzywilejowane i nierozłączalne więzi z Misją. Jako ramię laickie Misji stowarzyszenie jest jej organem reprezentatywnym w łączności z administracją i władzami francuskimi, uznawanym przez nie jako właściciel wszystkich dóbr PMK. Domy PMK są prowadzone przez świeckich, siostry zakonne i kapelanów, których stała obecność i niezawodna postługa wobec pielgrzymów i gości, często doświadczonych życiem, stanowią specyficzną cechę tych domów i zachęcają pątników do powracania do nich⁴¹.

W zespole archiwalnym nr 2 zgromadzono całą dokumentację Stowarzyszenia Concorde wraz z materiałami promocyjnymi poszczególnych domów PMK. Niemalą część tej dokumentacji stanowią zdjęcia tych domów.

Pierwszy z nich to dom w Lourdes o nazwie Bellevue (piękny widok), który położony jest na wzgórzu z panoramą na Pireneje i sanktuarium maryjne. Dedykowany św. Maksymilianowi Kolbe zaprasza wszystkich spragnionych wytchnienia zarówno duchowego, jak i fizycznego⁴².

⁴⁰ D. Kuźmina, *Wkład Polonii francuskiej w tworzenie cywilizacji narodów Europy*, w: *175-lecie Polskiej Misji Katolickiej we Francji. Akta kolokwium*, Paryż 2013, s. 76-91.

⁴¹ B. Płaszczyńska, *Concorde – Stowarzyszenie Przyjaciół Polskiej Misji Katolickiej*, w: *175-lecie Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, s. 317-322.

⁴² Dom Polskiej Misji Katolickiej im. św. Maksymiliana Kolbego „Bellevue” w Lourdes, Paryż 2008, s. 7-14.

Kolejny dom położony jest w regionie paryskim, ok. 70 km. od Paryża i zaledwie 30 km od parku Disneyland. Dysponuje 70 miejscami i posiada wyposażoną salę konferencyjną i kaplicę oraz duży park z miejscem do spotkania przy tradycyjnym ognisku. Dom Anny i Stanisława Kozłowskich w La Ferté sous Jouarre przyjmuje grupy i osoby indywidualne pielgrzymujące do różnych sanktuariów we Francji oraz grupy rekolekcyjne. Odbywają się w nim coroczne rekolekcje duchownych PMK, spotkania stowarzyszeń francuskich i polskich oraz dni skupienia. Jest to też miejsce wypoczynku. Domy w Lourdes i w La Ferté są również ostatnią przystanią dla ubogich osób starszych otoczonych troskliwą opieką siostr zakonnych⁴³.

Trzeci dom PMK znajduje się na Korsyce, 30 km od Bastii. Położony jest na wzgórzu, z pięknym parkiem oliwnym. Jest on przede wszystkim miejscem wakacji i wypoczynku. Powierzony PMK przez biskupa lokalnego służy on również przez cały rok jako dom rekolekcyjny i ośrodek duchowy odpowiadający na lokalne potrzeby duszpasterskie. Osoby zajmujące się nim promują kulturę, tradycje i wartości polskie, nawiązując więzi przyjaźni z mieszkańcami Korsyki. W sierpniu, z okazji święta patronalnego, w Domu Św. Jacka organizowane są uroczystości religijne, obiad i bal dla sąsiadów korsykańskich, co sprzyja lepszemu poznaniu i zbliżeniu się obu wspólnot⁴⁴.

Poza wspomnianymi wyżej ośrodkami rekolekcyjno-formacyjnymi będącymi własnością PMK miała ona przez wiele lat w zarządzie Dom Kombatanta, który mieści się w pięknej, stylowej kamienicy w siedemnastej dzielnicy Paryża, oraz willę LA VISTULE w Dinard na Szmaragdowym Wybrzeżu w Bretanii. Ta XIX-wieczna willa nadmorska to dar polskiego emigranta Kamila Gronkowskiego dla Polonii i Biblioteki Polskiej, której był prezesem przez wiele lat⁴⁵.

1.6. Fotografie w aktach osobowych

Odrębną grupę dokumentacji fotograficznej stanowią zdjęcia kapłanów zamieszczone w aktach osobowych księży PMK. Na uwagę zasługują zdjęcia rektorów. Warto tutaj wspomnieć o jednym z nich – ks. Franciszku Cegielce. Należał on do tego pokolenia Polaków, którzy stanęli wobec najcięższych prób życiowych. Ks. rektor dochował wierności temu, co w życiu najważniejsze, ponieważ duchową energię czerpał z dwóch niezastąpionych źródeł: miłości do Boga i Ojczyzny. Jedną z takich prób okazała się polityka ks. F. Cegielki wobec ambasady Polski Ludowej w Paryżu. Były to dla niego chwile bolesnych doświadczeń, których konsekwencją była rezygnacja z funkcji rektora. Mimo trudności okres pracy w PMK ks. F. Cegielka uważał za najpiękniejszy w swym życiu. Podobnego zdania był także Angelo Giuseppe Roncalli, późniejszy Jan XXIII, z którym wielokrotnie spotykał się ks. F. Cegielka, gdy ten był nuncjuszem w Paryżu. W Ar-

⁴³ Dom im. Anny i Stanisława Kozłowskich w La Ferté sous Jouarre, Paryż 2008, s. 7-16.

⁴⁴ Dom św. Jacka na Korsyce, Paryż 2008, s. 7.

⁴⁵ Płaszczyńska, *Concorde – Stowarzyszenie Przyjaciół Polskiej Misji Katolickiej*, s. 319-320.

chiwum PMK zachowała się korespondencja pomiędzy nuncjuszem A. Roncalli, a ks. F. Cegiełką z której wynika, że nuncjusz „żywił dużo sympatii dla Polski”⁴⁶.

W jednym z listów do nuncjusza ks. rektor opisuje przyczyny odmowy współpracy PMK we Francji z dyplomatami rządu komunistycznego w Polsce, głównie Stanisławem Skrzyszewskim i Jerzym Putramentem i ich zabiegi, aby doszło do skłócenia Polonii francuskiej po II wojnie światowej⁴⁷.

Szefowi misji dyplomatycznej Stolicy Apostolskiej we Francji nieobce były więc problemy i sprawy emigracji polskiej. W Paryżu wielokrotnie dochodziło do spotkań nuncjusza A. Roncalli z kardynałem Augustem Hlondem. Jedną z najważniejszych wizyt miała miejsce 10 kwietnia 1945 r., czyli kilka dni po oswo-bodzeniu prymasa z niewoli w Wiedenbrück w Westfalii w ambasadzie polskiej⁴⁸.

Nie sposób jest odnieść się do pracy wszystkich rektorów PMK. Nie wszystkich też fotografie przetrwały w zbiorze archiwalnym, ale powyższy przykład jest świadectwem, że byli to ludzie niezwyklej miary.

W aktach osobowych Archiwum PMK można odnaleźć także zdjęcia tych kapłanów, którzy zajmowali się duszpasterstwem polonijnym na terenie całej Francji. Każdorazowy proboszcz i duszpasterz polski odgrywał szczególną rolę w życiu religijnym i społecznym parafii, na terenie której funkcjonowały stowarzyszenia polonijne. Statuty wszystkich organizacji religijnych ustanawiały go swym „patronem”. Polski ksiądz pełnił obowiązki nie tylko duchowego kierownika wspólnoty religijnej, jaką stanowiła parafia, lecz także był doradcą w wielu sprawach życia codziennego. Bywał często tłumaczem i pomagał w kwestiach wymagających znajomości języka francuskiego, np. wysłania oszczędności do Polski, sprowadzenia rodziny. Był nauczycielem języka polskiego dla starszych⁴⁹.

Księża polskich pracujący w duszpasterstwie polonijnym w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej dzielili się na cztery grupy:

- 1) przebywający stale w koloniach zwartych, którzy zapewniali stałą obsługę religijną dla Polaków bądź to w kościołach oddanych do ich wyłącznego użytku, bądź przy kościołach francuskich;
- 2) objeżdżający pewne określone terytorium z siedzibą w miejscu centralnym (w Paryżu), przysłani przez biskupów polskich na okres dwóch do pracy wśród emigracji;
- 3) objazdowi – pracujący okazjonalnie, przebywający we Francji okresowo, na ogół krótko
- 4) księża studenci z Paryża, Strasburga, Lillie i Lyonu, a także księża studenci z Lowanium, Fryburga szwajcarskiego i z Rzymu⁵⁰.

⁴⁶ APMK, zespół I, sygn. A.IV.1. Nuncjatura w Paryżu 1944.

⁴⁷ O spotkaniach rektora PMK z przedstawicielami rządu polskiego był na bieżąco informowany kardynał A. Hlond. W Archiwum PMK zachowało się kilka protokołów takich rozmów. Por. APMK, sygn. B. III. 1. Hlond August (1892-1948).

⁴⁸ APMK, zespół I, sygn. A.IV.1. Nuncjatura w Paryżu 1944.

⁴⁹ B. Panek, *Księża polscy pracujący na placówkach duszpasterskich we Francji od 1922 r.*, „Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne”, 1 (1994) nr 1, s. 219-226.

⁵⁰ R. Dzwonkowski, *Polonijne placówki duszpasterskie i integracja (na przykładzie Francji)*, „Studia Polonijne”, 6 (1983) s. 165-179; tenże, *Reorganizacja Misji Polskiej w Paryżu 1919-1925*,

2. Fotografie w zbiorach luźnych

2.1. Fotografie Polaków przybywających do pracy we Francji

Kolejną grupę dokumentacji fotograficznej stanowią zdjęcia Polaków, którzy po 1919 r. przybyli do Francji w celach zarobkowych. Po I wojnie światowej w tym kraju potrzebni byli ludzie do pracy, głównie w kopalniach. Źródła podają, że wielu Polaków odpowiedziało pozytywnie na apel Francuzów. Dokumentacja archiwalna notuje, że

spakowali swój niewielki dobytek do drewnianego kuferka, poszli do spowiedzi przed daleką podróżą w nieznaną, pożegnali dom rodzinny i ruszyli... Ruszyli do pracy, by zapewnić sobie utrzymanie, by zarobić trochę więcej pieniędzy i po kilku latach wrócić do Ojczyzny⁵¹.

Z Polski wyemigrowało więc do Francji łącznie ponad 600 tys. osób. Był to napływ nierytmiczny, uzależniony głównie od zapotrzebowania na francuskim rynku pracy, wysoki do 1930 r., obniżył się znacznie w latach kryzysu, by podnieść się nieco przed wybuchem II wojny światowej. Polscy górnicy przybyli do Francji także z Westfalii. Według nie w pełni dokładnych danych w latach 1920-1924 przesiedliło się do Francji ok. 20-25 tys. górników, co wraz z rodzinami wynosiło ok. 100 tys. osób. Ogółem, uwzględniając przybyszów z Polski i Westfalii, w latach międzywojennych przybyło do Francji ok. 700 tys. Polaków z zamiarem osiedlenia się na stałe lub podjęcia pracy okresowej. Niektórzy z nich po kilku latach wracali do kraju.

Kopalnia kierowała się zasadą, że „robotnik przywiązany do miejsca pracy to ten, który żyje w otoczeniu towarzyszącej mu rodziny”. Dlatego też organizowano osiedla w sposób sprzyjający życiu rodzinnemu. Każde mieszkanie było wyposażone w łóżka metalowe z kompletem pościeli, kuchnię węglową oraz deski do samodzielnego zrobienia prostych stołów i ław. Obok budynków mieszkalnych postawiono też budynki gospodarcze. Każda rodzina mogła uprawiać swój ogród o powierzchni 300 m². Co najważniejsze, budynki posiadały instalację elektryczną i kanalizacyjną. Wodę pitną dostarczały osiedlowe studnie. Nie zapominajmy, że były to początki lat 20., więc na tamte czasy warunki mieszkaniowe, jakie zastali tutaj Polacy, były bardzo dobre. Nie wszyscy Francuzi mieli podobne⁵².

2.2. Fotografie obozowe

Zasób archiwalny PMK został wzbogacony w ubiegłym roku o fotografie obozowe przekazane przez B. Kujawską-Biernat.

Ks. W. Miedziński opuścił Polskę w 1937 r. i rozpoczął pracę jako młody kapłan w Montceau-les-Mines. We Francji zastał go wybuch II wojny światowej. Zgłosił się wówczas do Wojska Polskiego i został kapelanem 2. pułku 1. Dywizji

„Duszpasterz Polski Zagranicą”, 34 (1983) nr 1, s. 62; B. Micewski, *Geneza i działalność Misji Polskiej w Paryżu na rzecz emigracji i kraju w latach 1836-1922*, „Studia Polonijne”, 11 (1987) s. 175-203.

⁵¹ APMK, Akta bieżące, bs.

⁵² J. Kozłowski, *Tradycje westfalskie wśród wychodźstwa polskiego we Francji*, „Przegląd Polonijny”, 19 (1993) z. 1(67), s. 55-67; G. Mauco, *Les étrangers en France*, Paris 1932, s. 189.

Grenadierów. Przez 5 lat przebywał w niemieckiej niewoli w Offizierlager XVII A (Autriche) w północno-wschodniej Austrii.

Po wyzwoleniu był duszpasterzem polskich emigrantów i kierował Dziekanatem Wschodniej Francji z siedzibą w Metz⁵³.

2.3 Fotografie pozyskane w trakcie kwerendy terenowej

Owocem kwerendy terenowej przeprowadzonej w latach 2020-2021, związanej z pozyskiwaniem i ochroną polonijnej dokumentacji archiwalnej, było odnalezienie dużego zbioru fotografii. Okazało się, że w polskich ośrodkach parafialnych, które sprawowały patronat nad działalnością kulturalną polskich stowarzyszeń, jest zdeponowany olbrzymi materiał archiwalny. Księża niejednokrotnie byli prezesami stowarzyszeń bądź sekretarzami generalnymi. W związku z tym w parafiach polskich znajduje się duża część archiwaliów, które proboszczowie przekazali do Archiwum PMK. Często dokumentacja ta zalegała na strychach bądź w piwnicach i nie była dostatecznie zabezpieczona. Zaistniała więc pilna potrzeba ratowania tych materiałów archiwalnych przed zniszczeniem.

Proboszczowie polskich wspólnot polonijnych, którzy odziedziczyli po swoich poprzednikach wyżej wymienioną dokumentację, zwracali się do PMK o zainteresowanie się tym materiałem. Często wskazywali także osoby z parafii, które dysponowały bardzo cennymi dokumentami, i nie wiedziały, komu je przekazać. Mając zaufanie do polskich księży, powierzyli je Archiwum PMK.

3. Fotografie w organach prasowych PMK

Znaczącą część zespołu archiwalnego stanowi dokumentacja fotograficzna znajdująca się w prasie polonijnej: „Polak we Francji”, „Polska Wierna”, „Głos Katolicki”. Te organy prasowe PMK stawiały sobie za cel utrzymanie religijności Polonii poprzez kultywowanie rodzimego języka i kultury. Znaleźć w nich można najważniejsze informacje z życia polonijnego we Francji. Każde z nich ma swoją specyfikę i różną genezę, ale wszystkie starały się publikować na swoich łamach zdjęcia z najważniejszych wydarzeń patriotyczno-religijnych Polonii we Francji⁵⁴.

Zakończenie

Fotografie polonijne będące świadectwem wydarzeń z życia emigracji polskiej we Francji są bezcennym uzupełnieniem dokumentacji aktowej znajdującej się w zasobie archiwalnym PMK. Unikatową spuścizną stanowią te zdjęcia, które zgromadzone są w zbiorach luźnych. Niestety ich wartość i znaczenie są ciągle niedoceniane.

W niniejszym opracowaniu dokonano krótkiego przeglądu archiwalnej dokumentacji aktowej i pozaaktowej w celu prezentacji najbardziej znaczących fotografii. Są one niezwykle cenne, w przyszłości warto rozważyć o przygotowanie na ich podstawie wystawy lub albumu o historii polskiej diaspory we Francji.

⁵³ APMK, Dokumentacja Ks. Wiktora Miedzińskiego, Zbiory luźne, bs.

⁵⁴ Por. E. Gogolewski, *Szkolnictwo polskie we Francji 1833-1990*, Wrocław 1998.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji
Zespół akt bieżących
brak sygn., Sprawozdanie z porządkowania Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji (9 grudnia 2008).
- Zespół I Archiwum Polskiej Misji Katolickiej
sygn. E. III. 6, Związek Sokołów Polskich we Francji.
sygn. E. III. 7, Związek Polskich Kół Śpiewaczych.
sygn. E. IV. 5, Związek Polskich Bractw Żywego Różańca we Francji, 1947-1989.
sygn. E. IV. 9, Różne stowarzyszenia religijne: 3) Stowarzyszenie św. Barbary.
sygn. E. III. 2, Związek Harcerstwa Polskiego we Francji.
sygn. E. VIII., Związek Polskich Towarzystw Katolickich we Francji, E. VIII.1. lata 1927-1931, E. VIII. 2, lata 1932-1936, 1945.
sygn. F. XII. 1, Centralne uroczystości tysiąclecia chrztu Polski w Paryżu, 8 V 1966 r.
sygn. F. XII. 1, Przemówienie arcybiskupa Paryża kardynała Maurice'a Feltin wygłoszone w katedrze Notre Dame w Paryżu w czasie obchodu Tysiąclecia Chrztu Polski, 8 V 1966 r., b.p.
sygn. F. XII. 1, Centralne uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski w Paryżu, 8 V 1966 r., b.p.
sygn. F. XII., Duszpasterstwo, jego organizacja i życie religijne wiernych w polskojęzycznych ośrodkach duszpasterskich, 1926-1993.
sygn. F. XII., Sprawozdanie z zebrania Komitetu Wykonawczego Tysiąclecia Chrztu Polski i jej Państwowego Istnienia, 6 I 1963 r.
sygn. F. XII., Sprawozdanie z pierwszego zebrania członków Komitetu Honorowego Tysiąclecia Chrztu Polski i Jej Państwowego Istnienia pod przewodnictwem abp. Józefa Gawliny w Vaudricourt, 12 VII 1962 r.
sygn. F. XII., Sprawozdanie Przewodniczącego Komitetu Milenium we Francji, marzec 1962 r.
sygn. F. XII., Protokół z posiedzenia prezydium Komitetu Tysiąclecia chrztu Polski i Jej Państwowego Istnienia, 17 I 1966 r.
sygn. F. XII. Uroczystości religijne, narodowo religijne oraz imprezy promujące kulturę i polską tradycję religijną, jubileusze duszpasterzy.
sygn. H. II. 2. 2, Florian Deresiński.
sygn. H. II. 2. 5, Korespondencja Ojca Bronisława Panka O.C.
sygn. O. VIII. 2. 1, Związek Polskich Towarzystw Teatralnych we Francji.
sygn. O. VIII. 3, Związek Artystów Polskich we Francji (Union des Artistes Polonais en France).
- Archiwum Seminarium Polskiego w Paryżu
Kronika Seminarium Polskiego w Paryżu z 1966 r.

Opracowania

- Brudzisz Marian, *Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji* [*Archives de la Mission Catholique Polonaise de France*], Kraków-Lublin 2015.
Dom im. Anny i Stanisława Kozłowskich w La Ferté sous Jouarre, Paryż 2008.
Dom Polskiej Misji Katolickiej im. św. Maksymiliana Kolbego „Bellevue” w Lourdes, Paryż 2008.

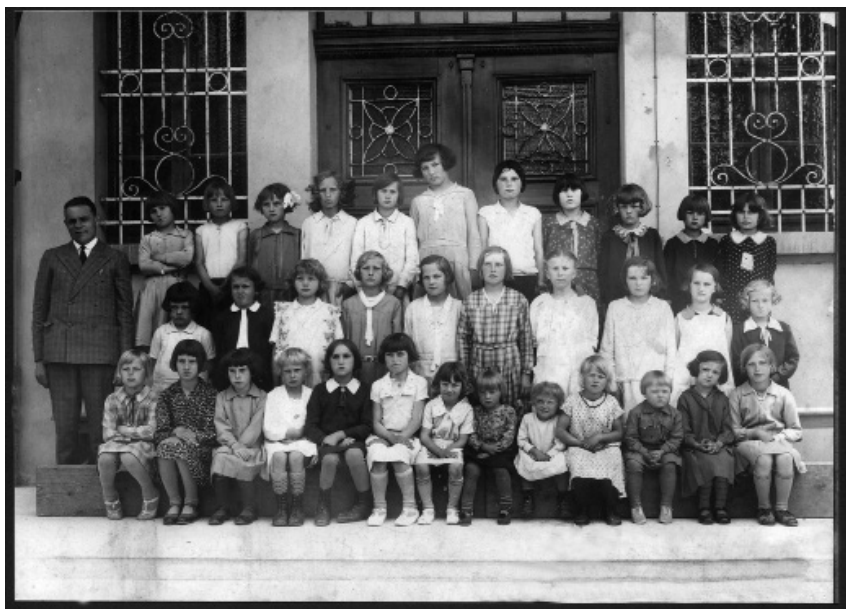
- Dom św. Jacka na Korsyce*, Paryż 2008.
- Dzwonkowski Roman, *Polonijne placówki duszpasterskie i integracja (na przykładzie Francji)*, „Studia Polonijne”, 6 (1983) s.165-179.
- Dzwonkowski Roman, *Przemiany polskiej parafii w północnej Francji (1922-1972). Studium historyczno-socjologiczne parafii w Oignies*, „Studia Polonijne”, 1 (1976) s. 27-83.
- Dzwonkowski Roman, *Reorganizacja Misji Polskiej w Paryżu 1919-1925*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, 34 (1983) nr 1, s. 60-83.
- Dzwonkowski Roman, *Polskie organizacje religijne we Francji 1921-1940*, „Duszpasterz Polski za Granicą” 36 (1985) nr 2, s. 252-270.
- Gogolewski Edmond, *Szkolnictwo polskie we Francji 1833-1990*, Wrocław 1998.
- Gruszyński Jan, *Integracja religijna Polaków we Francji*, „Studia Polonijne”, 4 (1981) s. 159-176.
- Kaczmarek Czesław, *L'Emigration polonaise en France apres la guerre*, Nancy-Strasbourg-Paris 1928.
- Kłakus Michał, *Udział duszpasterzy z Górnego Śląska w życiu religijnym polskich emigrantów we Francji w okresie międzywojennym*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 47 (2014) nr 2, s. 316-345.
- Kozłowski J., *Tradycje westfalskie wśród wychodźstwa polskiego we Francji*, „Przegląd Polonijny”, 19 (1993) z. 1(67), s. 55-67.
- Krajewski Ignacy., *Regulamin parafialnego Bractwa Różańcowego NMP*, Płock 1939.
- Kuźmina Dariusz, *Wkład polonii francuskiej w tworzenie cywilizacji narodów Europy, w: 175-lecie Polskiej Misji Katolickiej we Francji. Akta kolokwiów*, red. G. Garçon, K. Gawron, D. Kuźmina, Nowy Sącz 2013, ss. 76-91.
- Mandziuk Józef, *O. prof. UKSW dr hab. Bronisław Bernard Panek OC – badacz Polonii francuskiej (w 70-tą rocznicę urodzin)*, „Saeculum Christianum”, 9 (2002) nr 1, s. 5-11.
- Micewski Bolesław, *Geneza i działalność Misji Polskiej w Paryżu na rzecz emigracji i kraju w latach 1836-1922*, „Studia Polonijne”, 11 (1987) s. 175-203.
- Panek Bronisław, *Księża polscy pracujący na placówkach duszpasterskich we Francji od 1922 r.*, „Saeculum Christianum”, 1 (1994) nr 1, s. 219-226.
- Plaszczynska Barbara, *Concorde – Stowarzyszenie Przyjaciół Polskiej Misji Katolickiej, w: 175-lecie Polskiej Misji Katolickiej we Francji. Akta kolokwiów*, red. G. Garçon, K. Gawron, D. Kuźmina, Nowy Sącz 2013, s. 317-322.
- Rozwadowski Jan, *Emigracja polska we Francji. Europejski ruch wychodźczy*, Lille 1927.
- Śladkowski Wiesław, *Polacy we Francji*, Lublin 1985.

Il. 1. Hold dla żołnierzy pierwszej dywizji polskiej Dieuze, 26 czerwca 1955 r. Fot. S. Mucharski, APMK, Dokumentacja ks. Wiktora Miedzińskiego, Zbiory luźne

Il 2. Jedno z polonijnych stowarzyszeń tanecznych, Wittenheim, 1953 r., APMK, Dokumentacja Jean Chęcińskiego, Zbiory luźne

Il. 3. Grupa uczniów polskiego pochodzenia, Wittenheim 1948, APMK, Dokumentacja Jean Chęcińskiego, Zbiory luźne

Il. 4. Stowarzyszenie „Róża Leśna”, Wittenheim, 1950, APMK, Dokumentacja Jean Chęcińskiego, Zbiory luźne

**PHOTOGRAPHS OF THE POLISH DIASPORA
AS THE HISTORICAL ARCHIVAL HERITAGE OF THE POLISH
CATHOLIC MISSION IN FRANCE**

Abstract

This article focuses on the photographs included in selected record groups in the Archives of the Polish Catholic Mission and discusses them in their historical context. The preserved material presents religious celebrations and patronal feasts of individual associations of the Polish diaspora. The paper also describes the photographs of religious buildings, those documenting support given to Poland when martial law was in force, and those found in the press organs of the Polish Catholic Mission: “Polak we Francji”, “Polska Wierna” and “Głos Katolicki”. The further part contains photographs in loose collections. The oldest ones relate to the events after 1919, when Poles arrived in France for economic reasons. After World War I, France needed workers, particularly in mines, and looked for them in numerous places, including Poland. The article also presents camp photographs, given to the Archives of the Polish Catholic Mission by Barbara Kujawska-Biernat, the daughter of the niece of Prelate Wiktor Miedziński, who worked as a Polish priest in Metz from 1945 to 1958.

Keywords: the Polish diaspora in France; the Polish Catholic Mission in France; Polish Paris; Polish Church in France; Polish Seminary in Paris; photographs of the Polish diaspora; associations of the Polish diaspora; Polish emigration

Translated by Aneta Kiper